

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2023.1.5>**Мельникович М. С.,**доктор філософії за спеціальністю 081 Право,
доцент кафедри права та публічного управління
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

РЕЛІГІЙНІ НОРМИ В СТРУКТУРІ СИСТЕМИ ПРАВА

Анотація. Актуальність статті полягає в тому, що у вітчизняній науковій історичній та правовій літературі мало приділяється уваги дослідженню взаємовпливу релігійних норм і правової системи щодо регулювання суспільних відносин. За таких умов виникає необхідність наукового осмислення релігійних норм як складового елементу системи права, а отже, і правової системи. В статті досліджено особливості місця та ролі релігійних норм як структурних елементів системи права. Автором визначено, що релігійні норми, з одного боку, виступають як фактори, що визначають зміст права, правової системи, з іншого – як форма зовнішнього виразу певних правил поведінки, що є спадщиною правової системи. Релігійні норми мають тісний зв'язок з системою джерел права: виступають як підґрунтя права, формують його внутрішній зміст або як фактор розвитку права. Через систему джерел права, як структурного елементу системи права, можна дослідити та визначити місце релігійних норм у складі правової системи, адже система права є структурним елементом правової системи. Релігійна норма, як важливий соціальний регулятор суспільних відносин, повинна бути орієнтиром для нормо творця. Релігійні і правові норми є одно порядковими соціальними явищами, об'єктивними регуляторами поведінки індивідів у суспільних відносинах. Релігійні норми мають визначати у нормотворчій сфері позитивного права основні цілі та нормативно-ціннісні орієнтири, що обумовлені моральними задачами, на які держава має орієнтуватись у сьогоденні та майбутньому. Зроблено висновок, що релігійні норми в структурі системи права можна розглядати в двох аспектах: релігійні норми як структурні елементи правової системи у матеріальному та формальному розумінні. Тобто релігійні норми, з одного боку, виступають як фактори, що визначають зміст права, правової системи, з іншого – як форма зовнішнього виразу певних правил поведінки, що є спадщиною правової системи. Вітчизняна історія знає чимало свідчень як про вплив християнства, а отже, і релігійних норм на формування та розвиток права, так і про факти безпосереднього відображення багатьох релігійних настанов у законодавстві.

Ключові слова: *релігійні норми, норми права, правова система, система права, правове регулювання.*

Melnykovich M. S. Religious norms in the structure of the legal system

Abstract. The relevance of the article lies in the fact that in domestic scientific, historical and legal literature, little attention is paid to the study of the mutual influence of religious norms and the legal system on the regulation of social relations. Under such conditions, there is a need for a scientific understanding of religious norms as a constituent element of the legal system, and therefore of the legal system. The article examines the peculiarities of the place and role of religious norms as structural elements of the legal system. The author determined that religious norms, on the one hand, act as factors that determine the content of the law, the legal system, on the other hand, as a form of external expression of certain rules of behavior that are the legacy of the legal system. Religious norms have a close connection with the system of sources of law: they act as the foundation of law, form its internal content or as a factor in the development of law. Through the system of sources of law, as a structural element of the legal system, it is possible to investigate and determine the place of religious norms in the composition of the legal system, because the legal system is a structural element of the legal system. The religious norm, as an important social regulator of social relations, should be a reference point for the norm creator. Religious and legal norms are equally orderly social phenomena, objective regulators of the behavior of individuals in social relations. Religious norms should determine in the normative sphere of positive law the main goals and normative and value orientations, which are determined by the moral tasks that the state should focus on in the present and the future. It was concluded that religious norms in the structure of the legal system can be considered in two aspects: religious norms as structural elements of the legal system in the material and formal sense. That is, religious norms, on the one hand, act as factors that determine the content of law, the legal system, on the other hand, as a form of external expression of certain rules of behavior that are the legacy of the legal system. Domestic history knows a lot of evidence about the influence of Christianity, and therefore religious norms, on the formation and development of law, as well as about the facts of the direct reflection of many religious instructions in legislation.

Key words: *religious norms, legal norms, legal system, legal system, legal regulation.*

Постановка проблеми. У вітчизняній науковій історичній та правовій літературі мало приділяється уваги дослідженню взаємовпливу релігійних норм і правової системи щодо регулювання суспільних відносин. За таких умов виникає необхідність наукового осмислення релігійних норм як складового елемента системи права, а отже, і правової системи.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретико-правовим підґрунтям даного дослідження є праці М. Бабій, Г. Берченко, С. Бостан, Г. Друзенко, О. Кудояр, Д. Степовик, Ю. Шемшученко та інших.

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає у визначенні місця і ролі релігійних норм в структурі системи права.

Виклад основного матеріалу. Релігійні відносини як різновид суспільних, на слушну думку української дослідниці А. Радченко, за своїм змістом є результатом утілення знань про те, якою має бути поведінка їх учасників і реалізацією конкретних зразків поведінки, що містять певні обов'язкові норми. Релігійні правовідносини, врегульовані релігійними нормами, є саме поведінкою учасників релігійних суспільних відносин [5].

Релігійні правовідносини, існують паралельно з іншими видами (політичними, правовими, культурними тощо): реальні, походять від релігійно-нормативних текстів, які приписують необхідність виникнення таких відносин; визначають та узгоджують поведінку суб'єктів таких відносин; пов'язані з релігійною поведінкою суб'єктів; учасники релігійних правовідносин наділені повноваженнями вимагати дотримання та виконання приписів релігійних норм (віруючими, кліром, священнослужителями, державою, церквою й іншими релігійними організаціями чи громадами).

В основі вітчизняних теорій виникнення права та держави знаходяться різні концепції праворозуміння, ідеї яких обумовлені впливом цілого ряду факторів: політико-економічними умовами, пануючою ідеологією та релігією, рівнем державно-церковних відносин, використання релігійних норм у регулюванні суспільних відносин, що виникають та не знаходять відповідного врегулювання нормами права, домінуванням певного класу, чий інте-

реси відстоюються тощо. Існування різноманітних наукових теорій право розуміння та специфіка кожної з них пояснюється, з одного боку, особливостями історичного моменту розвитку правових явищ, з іншого – дуалізмом у розумінні феномену «право», протиставлення або співставлення природного та позитивного права, божого та людського права, та закону, офіційного права та традиції тощо [3, с. 70–111].

Паралельно з нормами права існують і релігійні норми. Релігійними нормами називаються правила, установлені різними віросповіданнями й обов'язкові для виконання віруючими. Вони містяться в релігійних книгах (Старий завіт, Новий завіт, Коран, Суна, Талмуд, релігійні книги буддистів тощо), у рішеннях зборів віруючих або духівництва (постанови соборів, колегій, конференцій), у здобутках авторитетних релігійних письменників. Цими нормами визначається порядок організації та діяльності релігійних об'єднань (громад, церков, груп віруючих тощо), регламентуються відправлення обрядів, порядок церковної служби. Ряд релігійних норм мають моральне стримування (заповіді) [9, с. 231].

Релігійні норми та релігійна правосвідомість формуються в об'єктивних умовах і взаємодіють. Релігійні норми та релігійна свідомість впливають на правосвідомість, складають уявлення членів суспільства про їх права й обов'язки, про належний правопорядок і, навпаки, правосвідомість впливає на релігійні норми, визначає практику їх застосування в інтересах віруючих, релігійних громад щодо реалізації останніми своїх релігійних інтересів, обумовлюючи характер право реалізації, нормотворчої діяльності, механізм правового регулювання тощо.

Правові та релігійні норми необхідно розглядати не тільки як різновид соціальних норм, а також як основні елементи правової системи (як зміст нормативних актів) [4, с. 349].

Релігійні норми мають тісний зв'язок з системою джерел права: виступають як підґрунтя права, формують його внутрішній зміст або як фактор розвитку права. Через систему джерел права, як структурного елемента системи права, можна дослідити та визначити місце релігійних норм у складі

правової системи, адже система права є структурним елементом правової системи.

Релігійні норми історично виступають найпершими регуляторами суспільних відносин, факторами формування правових норм, ставлення індивідів до правових інститутів, формування протиправної чи законотворчої поведінки. За допомогою релігійних норм формується певна релігійно-нормативна ідеологія, яка формує певний культурний свідомий тип людини. Через зміст релігійних норм правові норми знаходять своє божественне обґрунтування відповідно до приписів Священних джерел у нормах сучасного світського та релігійного права [5].

Система релігійних норм у правовій системі має двосторонню природу: з одного боку, релігійні норми визначаються своїми індивідуальними особливостями, а з іншого – ці особливості набувають специфічних ознак у результаті впливу усіх елементів правової системи. Особливості релігійних норм, а також специфіка їх впливу, визначаються факторами виникнення і розвитку правової системи, що пояснює та розкриває природу правової системи. Як зазначалося вище, існування релігійних норм як джерел права ідентифікує країни щодо їх належності до релігійної правової системи. Тобто релігійні норми мають визначальний характер щодо правової системи окремих країн, активно впливають на їх класифікацію [2, с. 20].

Релігійні норми можна розглядати як елементи культурної, сакаральної спадщини, що зберігається в суспільстві, визначають і закріплюють соціальні цінності та певну поведінку суб'єктів протягом тривалого часу.

У сучасному суспільстві право вважається регулятором суспільного життя, що претендує на певний універсалізм, адже кожний на території держави має узгоджувати свою поведінку з правилами, за якими вона визнає значення обов'язкових. Професійні юристи, працюючи в межах такого ефективного типу регулювання, не завжди можуть коректно співвіднести його з іншими типами, здатними ефективно впливати на людську поведінку, діючи одночасно з правом, але по-своєму і не завше узгоджено з ним. Одним із них і є релігія.

Потрібно констатувати, що як чинник соціального регулювання остання для представників юриспруденції суттєвою мірою є «річчю в собі». Їм загалом відомо, що релігія – важлива форма духовного опанування людиною світу, в якому вона живе, що вона відіграє суттєву роль у житті й збалансованому існуванні людини та суспільства, зрештою, що наявна соціально-релігійна система може відчутно впливати на функціонування системи правової.

І все ж особливості цього регулятора, як і різноманітні аспекти його співвідношення з правом, осмислені в юриспруденції, очевидно, недостатньо попри безумовну актуальність цього питання [7, с. 150–153].

Релігійний нормативний комплекс є доволі складним за структурою і охоплює, зокрема, норми, що визначають: 1) предмет віри, а саме – сакральний об'єкт, з наявністю якого певна релігія пов'язує основні причинно-наслідкові залежності. Це – специфічно релігійна сукупність норм, яка визначає те, що спрощено можна назвати «символом віри» (сукупність догматів, світоглядних позицій, адекватних зовнішніх знаків, їх сутність і логіку); 2) принципи віри (значною мірою кожна релігія потребує повної і чесної відданості, послідовності, готовності до жертв); 3) стандарти самооцінки. Це – важливий момент: механізм релігійного регулювання обов'язково передбачає саморефлексію кожного віруючого; для цього сформульовано розгорнуті «стандарти відповідності» (вимоги до особистої поведінки), за якими окрема людина може всебічно оцінити сама себе; 4) стандарти ставлення до єдиновірців; 5) стандарти ставлення до іновірців; 6) стандарти ставлення до релігійних керівників, зокрема до Церкви, якщо саме така організаційна форма підтримує конкретний культ (три останні категорії стандартів передбачають, зрозуміло, не просте споглядання, а активну поведінку, практичний вираз цих стандартів в адекватних діях); 7) зрештою низка стандартів процедурного й ритуального характеру (момент ритуалу як дуже дієвого механізму впливу на психологічний стан людини та програмування її адекватної поведінки гранично повно і ефективно використовується в межах релігійного регулювання). Окреме

місце в релігійному нормативному комплексі займають дуже складні зводи правил-стандартів, що регулюють внутрішньо церковне життя в різних аспектах – від питань релігійної догматики, канонів і принципів до детального визначення усіх аспектів церковної ієрархії на рівні церковних органів і окремих категорій священнослужителів, територіальної організації діяльності Церкви тощо [1, с. 172–178].

Релігійні норми мають розумітися як соціальна цілісність, тобто осмислені і соціально визнані (позитивно цінні) норми відносини. Вважаємо, що за цим підходом релігійні норми не є релігійними текстами, якщо під текстами розуміти систему знаків, тобто систему матеріальних предметів, які відтворюють якості, відносини деяких інших предметів; результат об'єктивації певної практичної релігійної поведінки, із застосуванням положень нової концепції, у межах якої акумулюються базові принципи суспільства, які є критерієм для легітимації релігійних текстів та норм.

Сьогодні бачимо, що для створення правової держави важливу роль відіграє духовна сфера. Наявність тісного органічного взаємозв'язку правової системи з релігійною та іншими сферами суспільства дає змогу розкрити місце, роль і функціональне призначення релігійних норм у складі правової системи щодо регулювання суспільних відносин на сучасному етапі розвитку конкретного суспільства. «Церква органічно увійшла в культуру українського народу, надала цій культурі внутрішнього змісту, ідейного сенсу, концептуального стрижня» [10, с. 155], – резонно зауважує Д. Степовик.

Самобутністю національного право сприйняття є поєднання юридичних, моральних та релігійних основ. Право і релігія є об'єктивними регуляторами поведінки індивідів у суспільних відносинах. Тому, на нашу думку, повинна відбуватись не конвергенція права і релігії, не релігізація права, а диверсифікація релігійних начал у правову матерію, тобто їх поширення між різними активними компонентами правової сфери з одночасним їх втіленням у юридичній науці. Так, наприклад, норми церковного права, засновані на християнських канонічних принципах, регулювали шлюбно-сімейні відносини, гармо-

нійно поєднуючи правові норми та релігійні приписи [8, с. 488].

У контексті нашого дослідження відзначимо, що правова система є складним і багатоаспектним поняттям, що містить комплекс складних частин, здійснює потужний нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини. Елементи правової системи об'єднані спільною метою, завданнями, виконують деякі загальні або тільки їм властиві, специфічні функції, перебуваючи при цьому в логічному зв'язку один з одним [11, с. 690–691].

Вважаємо, що залежно від того, як співвідносяться релігійні норми з джерелами права тієї чи іншої правової системи, який їхній взаємозв'язок та взаємовплив, по-різному буде вирішено питання про місце релігійних норм у тій чи іншій правовій системі. Вплив християнських норм на позитивне право, а заразом і на правову систему країни може відбуватися двома шляхами – прямим та непрямим.

Прямий вплив полягає в тому, що поруч з позитивними поглядами і догмами (доктринами) створюється ідеологічна основа сучасної правової системи країни, релігійно-етичний фундамент правотворчості, а в окремих випадках правозастосовної і правоохоронної діяльності державних органів. Держава і право, безперечно, мають свою традиційну релігійну основу.

Тому, на нашу думку, релігійна норма, як важливий соціальний регулятор суспільних відносин, повинна бути орієнтиром для нормотворця. Релігійні і правові норми є однопорядковими соціальними явищами, об'єктивними регуляторами поведінки індивідів у суспільних відносинах. Релігійні норми мають визначати у нормотворчій сфері позитивного права основні цілі та нормативно-ціннісні орієнтири, що обумовлені моральними задачами, на які держава має орієнтуватись у сьогоденні та майбутньому.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи дослідження релігійних норм в структурі системи права необхідно визначити, що дану проблему можна розглядати в двох аспектах: релігійні норми як структурні елементи правової системи у матеріальному та формальному розумінні. Тобто релігійні норми,

з одного боку, виступають як фактори, що визначають зміст права, правової системи, з іншого – як форма зовнішнього виразу певних правил поведінки, що є спадщиною правової системи. Вітчизняна історія знає

чимало свідчень як про вплив християнства, а отже, і релігійних норм на формування та розвиток права, так і про факти безпосереднього відображення багатьох релігійних настанов у законодавстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бабій М. Свобода релігії і державно-конфесійні відносини в Україні. Актуальні питання соціально-значущої діяльності церков і релігійних організацій в Україні: зб. наук. і богослов. праць. К. 2004. С. 172–178.
2. Берченко Г. В. Конституційні засади громадянського суспільства в Україні : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.02 / Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Х.: 2012. 20 с.
3. Бостан С. К. Проблеми пізнання причин і умов виникнення держави, її поняття та типології // Актуальні проблеми теорії держави та права. Ч. 1 / [С. М. Тимченко, С. К. Бостан, Н. М. Пархоменко та ін]. К.: КНТ. 2007. Розд. 3. С. 70–111.
4. Вступ до теорії правових систем / За заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко: монографія. К.: Юрид. думка, 2006. 349 с.
5. Друзенко Г. Інститут свободи совісті: міжнародні стандарти та законодавство України URL: <http://referatu.com.ua/referats/135/18302/?page=68>
6. Друзенко Г. Між традицією та свободою. Релігійна свобода URL: http://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/analytic/10829/
7. Кудояр О. М. Державно-церковні відносини в Україні (IX–XX ст.). Християнство на межі тисячоліть (економічні, правові, історичні та культурологічні аспекти): матеріали Міжнар. молодіжної науково-практ. конф., 15–16 березня 2001 р.; ред. Л. І. Буряк. К., 2001. С. 150–153.
8. Музыченко П. П. История государства и права Украины : учебник. К.: Знання, 2001. 488 с.
9. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: Зб. наук. статей / За ред. Ю. С. Шемшученка, О. В. Кресіна; Упор. О. В. Кресін, О. М. Редькіна, за участі К. О. Черніченка. К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, Київський університет права НАН України, 2006. С. 231.
10. Степовик Д. Церква і українська культура 20-х років: спільні ознаки духовного відродження. Український церковно-визвольний рух і утворення УАПЦ. Матер. наук. конф. К., 1997. С. 155.
11. Шемшученко Ю. С. Правова система. Великий юрид. енцикл. слов. / за ред. акад. НАН України. К. : Юрид. думка, 2007. С. 690–691.